

KI SZÁMÁRA ÍRÓDOTT A JÁNOS VITÉZ?

KIS ÁDÁM
ELTE BTK IKI Informatikai Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
adam.kis@szak.hu

Kivonat: Az iskolai oktatás irodalmi művek társadalmi értékelésének kényszerformáját hozza létre: a tananyagot képező művek kiválasztása nem pusztán immanens értékek alapján történik, hanem részint a hagyományt követve, részint kultikus indokokkal. A középiskolai tanulók ősidők óta irodalomtörténetet tanulnak, ami teljesen figyelmen kívül hagyja az életkorral járó olvasói attitűdöt, az általános iskolai oktatás ezzel szemben megpróbál igazodni a tanulók életkorához. A nemzetközi felmérések (PISA stb.) azonban azt mutatják, ez az oktatás sem sikeres, ami rendszerhibának tudható be: hiányzik a gyermek olvasóközönség igényei iránti érzékenység, a tanított művek egy része, éppen azok, amelyek kiválasztásában a hagyomány érvényesül, nem tetszenek a tanulóknak. Sok gyermek számára ezek sorába tartozik a János vitéz is. Ez azért is sajátos, mert az iskolai oktatás során valószínűleg ezt a művet elemezik a legrészletesebben. Állítjuk és igyekszünk bizonyítani, hogy a János vitéz valójában nem gyermekeknek való, Petőfi sem nekik szánta, ezt tartalmi, stilisztikai és nyelvi argumentumok is alátámasztják. A János vitéz és számos, gyermekirodalomhoz tartozónak deklarált mű megítélésében az előítélet rejtezik, hogy a mese eleve gyermekműfaj. Ezzel kapcsolatosan igyekszünk kételyeket kelteni, a műveknek az olvasó felől történő megközelítésével.

*Az irodalomtörténet az írás szempontjából, nem pedig az olvasás szempontjából nézi az irodalmat
Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak*

1. Mű és közönsége

Hermeneutikai értelemben bizonyára nem elhanyagolható a jelentősége annak, hogy kit képzelt el az író műve közönségének. Az olvasó modellje, a közönség életkor, műveltség, szociális hovatartozás (foglalkozás) stb. szerint csoportosítható típus. A közönségnek ez a differenciálása jelentős mértékben függ a kortól, amikor oktatási, kiadói vagy egyéb szempontokból a műveket e tekintetben osztályozni próbálják. Thienemann az író és a közönség közötti térbeli és időbeli távolság alapján megkülönbözteti a *jelen való*, a *közeli* és *távoli* közönséget.

A *jelen való* közönség interakcióba tud lépni a szerzővel, és – különösen az oralitás körülményei között – befolyásolja is a mű alakulását. A jelen való közönség ennek megfelelően még nem típus, hanem egyed, nem virtuális, hanem valóságos, ráadásul még társ is az alkotásban, akár csak azzal, hogy a szöveg hatása közvetlenül érzékelhető, de még az sem lehetetlen, hogy szerzőtársként jelenik meg. Az irodalom alapformájában még nem különül el a szerző és a közönség, a mű a „társas előadás” során jön létre (Thienemann 1931: 63). Az alkotás folyamata egészében véve interakció.

A *közeli közönség* a kéziratos irodalom befogadója. Ebben az esetben már megjelenik az idő- és térbeli távolság, azonban a szerző ismeri az olvasóját, tekintettel van annak tudására, hajlamaira, egyéniségére. Mivel a kéziratos irodalom jellegzetes műfaja a levelezés, bizonyos késleltetett interakció ennek során is megvalósul.

Az írásbeliség következő fejlődési fázisa a könyv, a *távoli olvasó* közege. Kialakultával az interakció elképzeltté válik, a szerzőnek ki kell találnia, mit kérdeznének, mit

vetnének közbe, hol lankadna a figyelem, hol szakítható meg az elbeszélés és hogyan folytatható. Elengedhetetlenné válik például a közvetítési technika megtervezése, hogy a szerző a fülnek ír-e vagy a szemnek. Ez különösen a líra és a dráma esetén jelentős. Mészöly Dezső állapítja meg, hogy Babits a *szemnek* fordította Shakespeare-t, aki viszont, mivel műveit életében nem adták ki, többnyire színházi szereppéldányok, sűgőpéldányok őrizték meg szövegeit az utókornak, nyilvánvalóan a *fülnek* írt (vö. Mészöly 1998: 23).

Shakespeare azért is jó példája a közönség tervezésének, mert drámaiban tudatosan figyelembe vette a korabeli angol színházi közönség minden műveltségi, társadalmi és életkori rétegét: drámaiban egyesítette a „magas” irodalmat és a bohóctréfát.

2. A János vitéz és a gyerekek

A címadó kérdést azért tettem fel, mert gyanús, hogy míg az iskolai oktatás a János vitézt 10-11 éves gyerekeknek szánja, ez nem egyezik a szerző tervével. Mielőtt ennek megállapításához fognánk, először is azt kell áttekinteni, hogy az irodalmi közönség hogyan oszlott meg életkor szerint, azaz mikor és hogyan vált el egymástól a felnőtt és a gyermekirodalom.

Először is magát a fogalmat kell tisztázni. A kifejezetten *gyerekeknek* készült műveket mindenképpen ide sorolhatjuk, de általában gyermekirodalomnak számítanak a *gyerekek által* írt, valamint a *gyerekekről* szóló művek. Ezen túl igen nagy tömeget képeznek a *gyerekirodalomra* deklarált, eredetileg felnőtteknek szánt, és nem kis részükben nekik is való művek. Utóbbiak között találjuk a *meséket*, kezdve a „régii görögökkel”, azaz Aiszóphosz műveit: a mese különböző műfajai, különösen a tündérmesék és az állatmesék, a varázslatokról és a törpékről szóló írások szinte mérlegelés nélkül gyermekirodalomnak minősítették. Nem kerülhetik el ezt a sorsot a *romantikus történelmi művek* és a *kalandos és fantasztikus írások*, helyenként a *groteszk* sem. Ennek közismert példája Gárdonyi regénye, az Egri csillagok. Ez a könyv nyerte a néhány éve rendezett Nagy könyv-versenyt, az iskolásoknak azonban már nem tartozik az első számú kedvencei közé (vö. Nagy, 2010: 65). (NB – sokak szerint a Nagy könyv-beli sikert a mű elsősorban a filmváltozatnak köszönheti). Ennek a visszaesésnek feltételezhetően *nyelvi okai* vannak, hiszen maga a történet nyilván továbbra is lelkesít gyereket-felnőttet.

Az első, kifejezetten gyermekeknek szánt művek kezdetben oktatási célúak voltak, például Comenius Orbis Pictusa. A gyerekeknek szánt szépirodalom kezdetei a 18. század végére, a 19. század elejére tehetők. Az ilyen művek korai példájaként szokás emlegetni William Blake *Songs of Innocence and of Experience*-át,¹ ennek is csak az első része (*Az ártatlanság dalai*) való gyermekek kezébe. A második rész (*A tapasztalás dalai*) a gyermekkorról szóló, de felnőtt verseket tartalmaz². A szakirodalom Petőfi Arany Lacinak (Petőfi³: 485) című művét tartja az első magyar gyerekversnek, azonban ezzel kapcsolatban le kell szögezni, hogy ez alkalmi mű, azaz nem igazán tekinthető a műfaj kezdetének. Petőfi rajta kívül nem írt kifejezetten gyerekeknek. (Az iskolai gyakorlatot megfigyelve azt is

¹ 1789. Magyarul Az ártatlanság és a tapasztalás dalai

² Ismert darabja a Tigris

³ A Petőfi-versek forrása minden esetben a Magyar Elektronikus Könyvtár

megállapíthatjuk, hogy a kifejezetten gyerek- és ifjúsági irodalom az általános iskolában ugyan helyet kap, a középiskolában viszont már nem érvényesül ez a szempont⁴).

A gyermekek számára alkalmasnak tűnő, bár nem ezzel a szándékkal készült műveket gyakran átdolgozzák, minek során csökkentették a hosszú leírásokat (előtérbe helyezve a cselekményt), egységesítették a morális tendenciákat, szextelenítették, tompították a kegyetlenségeket, azaz a művet pedagógiai szempontból formálták. Az átdolgozások jellemzője a nyelvtani formák korszerűsítése is. Ilyen átdolgozáson esett át például az Ezeregy éjszaka, a Don Quijote, a Robinson és a Gulliver. Módosított fordításokban jelentek meg magyarul Karl May és Fenimore Cooper művei.

Az iskolai kötelező olvasmányok kiválasztása, illetve általában egyes irodalmi művek nem meggyőző besorolása a gyermekirodalomba, magában hordozza azt a tévedést, mely szerint intellektuális egyenlőséggel tehető a régi kor embere és a mai gyermekek közé. Ez „degradálja” a mesét gyerekműfajjává, a romantikát kamaszműfajjává, és ettől válik végképp olvashatatlanná a 19. századi realista irodalom a gyerekek számára. Hogy mikor kezdődik a felnőttkor, bizonyára nem egyszerű eldönteni, ez egyénenként is változó. Úgy tűnik azonban, hogy az irodalomolvasás szempontjából nagyjából egybeesik a nemi éressel. A pubertás után az irodalom befogadásának képessége már nem specifikusan korfüggő. Természetesen az életkor mindenképpen módosítja az egyén olvasói affinitását és hajlamait, de a gyerekkor után ez már kevésbé tipizálható. A olvasmányválasztó felnőtté válása új szempontot ad az irodalom életkori minősítéséhez: nemcsak azért minősülhet valami gyerekirodalomnak, mert gyerekek kezébe adják, (például, kijelölik kötelező olvasmánynak), hanem azért is, mert a gyerekkorból kilépő generáció már nem akarja olvasni, és nem tekinti műveltsége részének.

3. A független közönség

Kanyarodjunk vissza a kezdeti felvetéshez: a mű és az olvasó viszonyához. E dolgozat bevezetésében már ismertettem Thienemann az Irodalomtörténeti alapfogalmakban a szerző és az olvasó távolsága vonatkozásában alkalmazott kategóriáit. Az Irodalomtörténeti alapfogalmak (Thienemann 1931) kronologikus mű: a legrégebbi korok irodalmi technikájaként a szájhagyományt elemzi, ezt az epigrafikus és a kéziratos irodalom követi, és végül eljut a nyomtatott könyvig. Az egyes korszakokat e közlési technikák köré csoportosítva írja le, és minden rész az utolsó fejezetében a közönséggel foglalkozik. Mint említettem, Thienemann a szájhagyomány közönségét *jelen valónak*, a kéziratos irodalomét *közelinek*, a könyvét *távolinak* nevezi. „Az irodalomtörténet az írás szempontjából, nem pedig az olvasás szempontjából nézi az irodalmat; a távoli, ismeretlen olvasó pedig a történeti vizsgálat számára mindvégig hozzáférhetetlen marad” – írja (Thienemann 1931: 234). A közönség előbb említett három fokozata során az olvasó végül képzetessé (imagináriussá) válik.

Lehetséges, hogy a mű elsődleges olvasója az író maga, azonban ennél valószínűbb, hogy a szerzői szerep része a „jelen való”, közönség elképzelése, azaz valamiféle visszatérés az ősfórmához, az orális elbeszéléshez. Az író nem múló ambíciója, hogy a művet mindenképpen

⁴ A 10. osztályos irodalmi tanmenetben (vö. Várhidi, 2003 :14) Defoe Robinsonja, Swift Gulliverje szerepel, melyeknek vannak gyerekeknek készült változatai. Ezt követően a művek választása egyértelműen irodalomtörténeti szempontú, az életkori sajátosságokra tekintet nélkül.

közönség elé tárja, és ennek során azonosulni is szeretne a közönséggel, elvárva, hogy a szöveg ugyanazt a hatást váltsa ki az olvasóból/hallgatóból, mint amelyet belőle, a mű első befogadójából kivált.

A közönség azonban, mint Thienemann megállapítja, a tömegesség növekedésével nemcsak személytelenné válik, hanem autonómmá is. A szerzőnek egyre kevesebb a lehetősége, hogy a művet ráerőltesse a közönségre. (Volt a múlt század közepén egy kabarétréfa, melynek az volt a poénja: „Olvassak, vagy lőjek”?) A könyvkiadás története igazolja Thienemann megállapítását az irodalom és a közönség eltérő fejlődési útjáról: bármit ki lehetett adni, még azt is ki lehetett kényszeríteni, hogy a könyvet megvegyék, de azt, hogy elolvassák, nemigen. Az olvasás kikényszerítésének azért voltak példái: pártszemináriumok, olvasóköri, de kényszerközösséget sokkal prózaibb, és mind a mai napig ható módon az iskolák hoznak létre az órai és a kötelező olvasmányok megválasztásával. A kikényszerített olvasás eleve egyfajta hermeneutikai szándékot képvisel: a kötelező olvasmány kijelölése már önmagában értékítélet, és a referálás ellenőrzése ráadásul a közönség kényszeres unifikálását idézi elő, nem is beszélve az órai, a tankönyvekben és a puskákban, összefoglalókban megjelenő értékelésektől. Nem véletlen, hogy az olvasó ez ellen tiltakozik, és számos jobb sorsra érdemes kötelező olvasmány – jobb esetben csak provizórikusan, de többnyire végleg – elveszíti potenciális közönségének nagy részét. Más részről ugyanez magyarázza a kötelező olvasmányok néha ellentmondásos sikerét a közvélemény-kutatásokban: bár ez a művek nem népszerűek, de a legtöbben ezeket (legalábbis a címüket) ismerik.

4. A János vitéz a kocsmban

Tanulmányunk célkitűzése szempontjából azt kell megvizsgálnunk, hogy Petőfi kit képzelhetett el a maga közönségének a János vitéz című mű megírásakor. Ennek során az első kérdés a János vitéz műfajára vonatkozik. Ez a köztudatban: verses mese. Petőfi maga népmesének tartotta, azonban Horváth János ezt cáfolja. Szerinte a „népmese katexochén⁵ prózai műfaj” (Horváth, 1926 : 114). Irodalmi előzményeként Vörösmarty *Tündérvölgy*-ét szokás említeni, de attól elsősorban az választja el, hogy Vörösmarty műve valójában nem naiv, nem mese. Tematikusan, szituatív előzményeként viszont Garay Obsitosát nevezi meg az irodalom. Ez kétségtelenül megáll a közönségfikció vonatkozásában, a János vitéz előadásmódja kétségtelenül az oralitást idézi fel: a kocsmái mesélés, modern szóval kifejezve, a sztorizás szituációját idézi. Nem véletlenül hozza az irodalomtörténészek egy része Garay Obsitosával kapcsolatba: a helyzet nagyjából ugyanaz. Petőfi imaginárius „jelen való” közönsége az ivóban gyűlik össze, (ahol gyerek elvétve van jelen). A történet afféle tudatlan road movie: például a földrajzi tények összekeverése arra vall, hogy Petőfi elképzelt közönsége tanulatlan emberekből tevődik össze, de azért ott van valamelyik sarokban a deák is, akivel össze lehet mosolyogni a legények naivitásán.

A János vitéz tematikai forrása azonban semmiképpen nem Garay Obsitosa. Horváth János megállapítja, hogy Petőfi igazi mintája Gyergyai Albert Árgírus királyfija. Az Árgírus műfajilag széphistória, ami pedig a főúri udvarok mesélő környezetét idézi, nem a kocsmákét. Így bizonyos ellentmondás alakul ki a szituáció és a történet között. A vándorlás motívum az önkeresés, az önmegvalósítás, a tökéletesedés folyamata. A Csongor és Tündében, vagy a

⁵ Katexochén: elsősorban kiváltképp, főképp. (Vö. Schehnk, 1625: 71).

Varázsfurolában a körülmények, a téri környezet meglehetősen statikus, de a hős, bejárva azt, a tökéletesség felé halad, és ennek jutalmaként elnyeri a boldogságot. Figyeljük meg, hogy a klasszikus vándorlók – Árgirus, Csongor, Tamino – tulajdonképpen ugyanoda jutnak vissza, ahonnan elindultak, de közben maguk átalakulnak. A János vitézben a világ változik, a hős változatlan, a boldogságot ugyan elnyeri, de nem az öntökéletesedés, hanem csoda révén. Ha le hagyjuk a deus ex machinát Petőfi elbeszélő költeményéről, egy kiábrándult, kiégett embert látunk. Míg a klasszikusok belső utat járva érik el a tökéletességet, János vitézt egy előzménytelen, szervetlen csoda juttatja révbe.

Figyelemre méltó Horváth János megállapítása Petőfi és hőse, János vitéz viszonyáról. A domináns lírikus Petőfi érzelmileg nem azonosul a hősével, hanem szolidáris vele, „hősenek” tekinti, büszke rá, és próbálja a maga képére idomítani. Ebben azonban megjelenik bizonyos távolságtartás is: Csongor, Tamino esendő emberek, akik tudnak bátrak és okosak lenni, de nincs bennük természetfeletti. János vitéz nem lehet azonos Petőfivel, hiszen természetfeletti tulajdonságai vannak. Ez még bőven belefér a népmesei gondolkodásba, azonban más részről Petőfi belegyömöszöli rossz érzéseit, spleenjét is hősébe.

Amikor a János vitézt 11 éves gyerekek kötelező olvasmányává teszik, a legfőbb indíték a mesével kapcsolatos felületes előítélet lehet: a mese a gyerekeké. Ezt azonban a szövegben sok motívum cáfolja. A mű helyenként indokolatlan kegyetlensége kifejezetten a Garay nevéhez fűzhető kocsmai társaság ízléséhez igazodik. Kevéssé valószínű, hogy Petőfi a gyerektársaság kedvéért égeti el a 12 zsványt, vágja el az óriások kamasz-strázsájának a nyakát, hogy csak a legindokolatlanabb gyilkosságokat idézzem a műből. Ugyancsak felnőtt, sőt felnőtt férfi közönségre kacsint az erotikus jelenetekkel, például mindjárt az első ének végén, amikor Jancsi csókjainak sokaságáról olvashatunk. Az erotika jelenléte alátámasztja, hogy a mese gyerekekhez való kötése ugyanazért tévedés, mint az a hit, hogy a régi korok felnőttje valamiképp hasonlóan tekinthető a jelen gyermekeivel. Lehetett ugyan Petőfi hallgatója olyan naiv és tudatlan (?) mint egy mai gyerek, azonban nemileg érett volt, és így minden prűderiát elvetve is megállapítható, hogy másképp reagált a szerelmi jelenetekre, mint a mai kor gyerekolvasója.

A jelen és a múlt közös nevezőre hozása, Thienemannt idézve, szokványos optikai csalódás (Thienemann 1931: 232). Horváth János Petőfi és közönsége viszonyát ekképp jellemzi: „Ugyancsak e folyvást éber tudatból ered a költemény humora is, mikor az író hallgatói tudatlanságához idomul, sőt a saját mulatságára használja azt ki, felforgatván az ismert világrészek geográfiáját. ... hallgatóságába, épp úgy mint az Obsitoséba (különösen az azzal rokon merész részletekben) odaképzelandő a „diák” is, a tanult ember, ki mulat a költő leereszkedő idomulásán.” (Horváth 1926: 114-115). Tehát nem Petőfi szánta művét gyerekeknek, ezt az utókor találta ki. Minden bizonnyal azért, mert felületesen nézték, és így naiv tündermesének látták, és ráadásul a komoly kritikusok és pedagógusok úgy gondolták, hogy a naivitás alapvetően gyermeki tulajdonság. Pedig egy mai tízéves gyerek sokkal több tárgyi ismerettel rendelkezik, mint Petőfi (egyszerű) közönsége. A mai gyerek valószínűleg megütközne a földrajzi képtelenségeken, mert azt már tudja, hogy nem igaz a leírás, de azt még nem tudja magától, hogy ez miért vicces, csak ha felhívják rá a figyelmet. Más részről nyilván semmit nem ért a mű erotikájából, ami a Petőfi „jelen való” közönségének kézenfekvő, és örömet okoz. Nem beszélve arról, hogy a tündérmotívum is későn jelenik meg, amikor már az olvasó és a hős is jól elfáradt a hosszú bolyongásban. (Vajon hogy jön át a gyerekeknek Kukoricza Jancsi spleenje, melyet nem a realizmus, hanem a korszellem ihletett Petőfi tollára?)

Egy elméleti pedagógus úgy nyilatkozott a műről a rádióban, hogy Petőfi megoldása társadalomkritikát fejezett ki – a paraszti ivadék nem érhetette el másképp a boldogságot, csak Tündérországbán. És ezt fogja érteni egy tízéves gyerek, ráadásul úgy fogja tudni, hogy ez nem a jelenről, hanem a régmúltról szól?

5. A hangos mese

A János vitéz közönsége tekintetében nem lényegtelen az előadásmód. Már említettem, Horváth Jánost idézve, hogy a magyar népi mese prózában szól. A naiv oralitás – melynek környezete, mint bizonyítottuk, megjelent Petőfi koncepciójában – eredetileg feltétlenül a verses műfajhoz, mi több, dallamhoz kötődik. (Volt dallama az Árgirusnak is.) Ennek fényében sokatmondóan érdekes a XX. század közepének apologetikus értékelése. „Az előadás közvetlenségét jellemzi az alexandrinusok szabad, természetes kezelése is. Ehhez a modorhoz idomul a szürkébb, hangsúlytalanabb, lazább rímtechnika. Petőfi szinte hozzásimul hallgatósága naiv rímfogalmaihoz...” – írja Pándi Pál a Spenótban (Pándi 1965: 750-751). Nos, ezt a szövegvilágot az iskolai oktatás olyan tízéves gyerekeknek kínálja, akik óvodás koruk óta Weöres Sándor tökéletes rímein nevelődtek. A János vitézt hangosan olvasni csak prózaként lehet, és a gyerekek bizonyára meg-megzökkennek, ha nekik kell felolvasniuk. Nagyon el kell magyarázni nekik, hogy ez miért szép, és ennek során aligha fognak meghatódni „naiv rímfelfogásán”, hiszen ők nem lelkes népboldogítók, számukra nem kultúrtörténeti esemény a János vitéz, hanem kötelező olvasmány.

A mű esztétikumának sajátosságai szemmel láthatóan életkori korlátokba ütközhetnek. Ha az oktatás során a tanárnak el kell magyaráznia, hogy miért szép az, amit a gyerekek olvasnak, komoly problémák adódhatnak. „Az értelmezés tehát nem a műtől elkülöníthető, annak valamilyen módon fölérendelt másik szöveg, nem az a rendeltetése, hogy mintegy utólag rámutasson a mű esztétikai jellegére, „formai sajátosságaira” – mint ahogyan azt az irodalom oktatásában is uralkodó monologikus szemlélet és beszédmód sejteti –, hanem a mű érzéki megjelenésén töprengve, az érzékelő tapasztalás folyamatában születik meg.” (Orbán 2009)

Elfogadva a fenti megállapítás igazságát, azt kell gondolnunk, hogy a János vitéz tanítása során nem könnyű a tanulókat dialógusba vonni.

6. A nyelvről - szubjektívan

Úgy tűnik, Petőfi egyáltalán nem írt verset gyerekeknek. Talán csak egy kivétel van, az Arany Lacinak, ez azonban – kiválóan megoldott – alkalmi vers⁶, mindazonáltal a vers azonban lehetőséget kínál annak bizonyítására, hogy Petőfi egy részről tisztában volt azzal, hogyan kell egy gyerekkel beszélni.

Elvégeztem egy kísérletet: párhuzamosan elemeztem a János vitéz 1. énekét és az Arany Lacinak írt verset. Az elemzés teljesen szubjektív, viszont egyszerű, és minden olvasó ellenőrizheti a saját szubjektuma tükrében. A versben található szavakat és kifejezéseket vizsgáltam, kétféle osztva őket, semleges, normális esetekre, és *anormiákra*. Anormiának azokat a szavakat és kifejezéseket nevezem, amelyek szubjektív megítélésem szerint nem tartoznak egy mai tízéves gyerek szókincsébe. Sorról sorra mentem, de egy verssorban több ilyen is lehet,

⁶ A tisztesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Arany László a vers keletkezésekor 3 éves volt, így ennek a nyelvezete sem a 11 éves gyerekekéhez igazodott.

ilyen esetben külön számoltam őket. Az anormitás pusztá tényének megállapításán túl esetenként minősítettem is az eltérést: rendesen az anormia pozitív jelenség, hiszen bővíti az olvasó szókincsét és ismeretkörét, azonban ha konfliktusba kerül az olvasó nyelvismeretével (pl. elavult vagy inkorrekt alkalmazott grammatikai formát alkalmaz, vagy ha lexikailag ismeretlen, és egyúttal felesleges), akkor inkább negatív jelenségnek tekinthető.

A sorról sorra elemzés során két értéket kapunk. Az egyik megmutatja, hány anormia van a műben, tehát hány olyan elem, amely magyarázatot igényel. A másik – hangsúlyozottan szubjektív – képet ad arról, hogy ezek az anormiák javára válnak-e az olvasónak, vagy inkább ártanak.

Amennyiben ezt az elemzést több művön hajtjuk végre, a kapott értékek összehasonlíthatóak. Ez természetesen nem a műveket értékeli, hanem az elemzőnek a viszonyát ezekhez a művekhez. Ha viszont több egymástól független személy (tehát nem az irodalomtanár és a növendék!) végzi el, valamiféle közvélekedés szűrhető le belőle.

Megvizsgáltam hét Petőfi-verset, melyeket az általános iskola 5. osztályában tanítanak. Szubjektív értékelésem eredménye az alábbi táblázatban olvasható:

	János vitéz ⁷	Arany Lacinak	Szülő- földem en	Az Alföld	Füstbement terv	A szerele m	Egy estém otthon
Szavak száma	273	241	173	226	63	225	184
Sorok száma	68	73	36	48	17	48	56
Anormis elem	42	24	25	46	10	8	33
Minősítő súly	-32	0	-2	9	-5	-2	-26
Anormiaarány ⁸	7	11	7	5	7	29	6

Mivel a szövegek mérete nem azonos, a köznyelvtől való távolságukat az anormiaarány mutatja. Mint látható, az a tipikus, hogy a szöveg minden 5...7. szava anormia. Szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy ez önmagában nem minősítő tény. Azt a következtetést vonhatjuk le belőle, hogy a mai köznyelv figyelembe vételével Petőfi minden 5...7. szava (már) idegen, vagy azt igényli, hogy az olvasó kikövetkeztesse, vagy azt, hogy valaki megmagyarázza a jelentését. De az is lehet, hogy az olvasó pusztán valamilyen idegenszerűséget érez. Ráadásul ez akár hasznos is lehet, mert például valamilyen félig elfeledett, ritka szó említésével a kultúra folyamatosságát biztosítja. Többnyire azonban az anormia vagy elavult igeidő használatával, vagy – ami még rosszabb – szavaknak a vers ritmusának vagy rímelésének biztosítása érdekében való eltorzításával keletkezik.

⁷ 1. ének

⁸ Az anormiaarány azt mutatja, hogy a szöveg hány szavára jut egy anormia, azaz szavak száma/anormiák száma

Feltűnő, hogy a tudatosan gyerek számára írt versben (Arany Lacinak) csak minden 11. szó mutatkozott problémásnak. Ennél csak a kifejezetten népdalszerű *A szerelem, a szerelem* című vers „köznyelvibb”. A János vitéz 1. éneke átlagosnak tűnik, annál „anormisabbnak” csak az *Alföld* mutatkozott. Valószínű, hogy a tudatos törekvés a népdalszerűsége a nyelvet is egyszerűbbé kényszerítette (ez mutatkozik meg az *A szerelem, a szerelem* című vers alacsony anormia arányában).

Petőfi nyelvezetének értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a konfúziót, amely Petőfi közönségviszonyaiban megmutatkozott. Szerb Antal Petőfi népiessége kapcsán felhívja a figyelmet annak ellentmondásosságára:

„Petőfi, amikor népköltő volt, erőszakot követett el magán. Lírai mondanivalóit kénytelen volt leegyszerűsíteni, elszínteleníteni, hogy beleférjenek egy szűk formába. Igazán szép versei nem is azok, amelyeket mint népköltő írt. Ebben az egyben hasonlít Vörösmartyhoz: legszebb sorait ő is költői szándéka ellenére és megcáfolásaképpen írta.

A másik paralógizmus az, hogy a népköltő végeredményben mégsem a nép számára írt. ...

A két önellentmondást így lehetne egy paradoxonba sűríteni: a Petőfi-népdal olyan vers, amelyet egy nem-népi valaki írt a nem-nép számára. Végeredményben tehát az egész népies-nemzeti iskola a romantikus kor álorcáskodó hajlamának a végső és legextenzívebb hajtása, nagyszabású szerepjátszás, lírai pásztorjáték, ahol a pásztorok titokban hercegek, és a néző a királynő.” (Szerb 1934/1992: 345)

Szerb Antal felfogása szerint a János vitéz Petőfi legjelentősebb, vagy talán egyetlen igazán népies műve. Egy szót sem olvashatunk azonban arról, hogy a népet gyermeknek tekintené.

Összegzés – Az irodalomoktatás és az olvasás

Sajátos, hogy a tanulmány mottója releváns gondolatot vet fel. A szépirodalmi művek természetes találkozása a közönséggel önszabályozó: előbb-utóbb minden mű eljut a maga közönségéhez, ha meg nem, az azt jelenti, hogy nincs rá szükség. Az előbb-utóbb nagy időintervallum is lehet – nem ritka, hogy bizonyos művek sok idő elteltével, tulajdonképpen más korokban jutnak el olvasóikhoz. Erre a legjobb példa éppen a mottót tartalmazó mű.

Más a helyzet azokkal a művekkel, amelyek valamilyen úton-módon bekerülnek az iskolai oktatásba. Ennek sok oka lehet, valódiak és mondvacsináltak, de ez az aktus kizárja az olvasót a választásból. A döntés helyességét leginkább az emlékezet igazolja, hogy emlékeznek-e az egykori tanulók a műre, illetve, milyen élményekre emlékeznek a feldolgozása kapcsán.

Az teljesen nyilvánvaló, hogy az iskolai tananyag összeállítása során nem kizárólag, és talán nem is elsősorban a mű immanens értékei érvényesülnek. Mind a befogadás, mind az elutasítás vonatkozásában nagy jelentősége van a hagyománynak és a kultikus elemeknek. Ezekről vitatkozni nem érdemes, viszont az alapvető didaktikai szempont, hogy a mű nyelvezete emészthető legyen a tanulók számára.

A mai irodalomoktatás – melyet úgy nevezhetünk mainak, hogy tudjuk, bizonyos elemei akár száz éve változatlanok – ezt a szempontot strukturálisan mellőzi: bizonyos mértékig már az általános iskolai irodalomolvasás is követi az irodalomtörténeti kronológiát, pedig a fordított időbeliség lenne a logikus.

Petőfi szerepe a magyar oktatásban úgymond kultikusan kronologikus. Valami miatt a tantervkészítők Petőfi nyelvezetét alkalmasnak tartják az oktatásra. Kifinomult módszerekkel fogadtatják el a gyerekekkel a nem nekik való nyelvet és tartalmakat, és ezzel igazolva látják magukat. Ugyanakkor PISA-felmérések, akár egyetemi tapasztalatok is azt mutatják, hogy a fiatal generációk távolodnak az olvasástól. Könnyű ezt az internettel magyarázni: az internet csak abba a hiátusba nyomul be, amelyet az irodalomoktatás hermeneutikus felfogása hoz létre. Talán, ha nem magyaráznák a gyerekeknek az irodalmat, hanem engednék, hogy felfedezzék a hozzájuk illő értékeket, az irodalmi fenomént, hosszabb távú eredményt érnének el. Igaz, irányítás nélkül a gyerekek már János vitézben beleütköznének nekik nagyon nem való részekbe – erotika, indokolatlan kegyetlenség – azaz hamar kiderülne, hogy a János vitéz nem gyerekeknek íródott, és nem is nekik való. Ugyanakkor a nyelvi alapú felmérés megmutatja, hogy lehet, és Petőfi is tudott gyerekek számára írni.

Jogos féltetni a hagyományokat, azonban az irodalomoktatásban az irodalom és nem az oktatás hagyományait kellene támogatni. A módszerek kultusza retrográd: ideje lenne az iskolában az irodalom oktatásáról áttérni az olvasók nevelésére. Ha ez sikerülne, a legnagyobb nyertes a nagy hagyományú magyar irodalom lenne.

Irodalom

- Horváth J. 1926. *Petőfi Sándor*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Lernché dr. Egri Zs., 2003 *Kerettantervrendszer az általános iskolák számára. NAT 2003. Magyar nyelv és irodalom 5-8. évfolyam.*
<http://www.mozaik.info.hu/Homepage/Mozaportal/MPtmmtsa.php?type=TT>
- Mészöly D. 1998. *Shakespeare-napló*. Budapest: Európa Kiadó.
- Nagy J., 2010. *9-14 évesek olvasáskultúrája Magyarországon*. Szakdolgozat. Debrecen.
- Orbán Gy. 2009. *Olvasáspedagógia. Ugyanúgy, mint eddig. A hermeneutika helye az irodalomtanításban*, http://www.tanszertar.hu/eken/2009_01/ogy_0901.htm
- Pándi P. 1965 (szerk.) *A magyar irodalom története 1772-től 1949-ig in Sőtér I. (főszerk.) A magyar irodalom története III.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdei Á. (szerk.) 1925. *Idegen szavak kézi szótára*. Schenk zsebszótárak. Lingua Kiadó.
- Szerb A. 1934/1992. *A magyar irodalom története*. Erdélyi Helikon/Magvető.
- Thienemann T. 1931/1995. *Irodalomtörténeti alapfogalmak* Pécs: Danubia Könyvkiadó/Pannónia könyvek.
- Várhidi Gy., 2003 Várhidi Gy. *Mozaik kerettantervrendszer a gimnáziumok számára. NAT 2003 Magyar nyelv és irodalom 9-12. évfolyam.*
<http://www.mozaik.info.hu/Homepage/Mozaportal/MPtmmtsa.php?type=TT>

Források

Blake, Wiliam: *Az ártatlanság és a tapasztalás dalai*,
<http://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm>

A Petőfi-versek forrása: a Magyar Elektronikus Könyvtár pdf-változata:
<http://mek.oszk.hu/01000/01006/>